

مجموعه آثار
آیت الله العظمی زاهد علی شاه آبادی (ره)

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

رشحات البحار

گرافیک: مهدی جاودان
ناشر: استادزاده
تیراژ: ۸۰۰ نسخه

تألیف: آیت الله محمد علی شاه آبادی
صفحه آرا: زینب ارشادی، سعید قبادی
نوبت چاپ: اول بنیاد علوم و معارف اسلامی
قیمت: ۸۰۰,۰۰۰ ریال

عنوان: رشحیات البحار
تصحیح: بنیاد علوم و معارف اسلامی
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۵۸۹۷-۰۰۰
یادداشت: فارسی-عربی
رده بندی دیوی: ۲۹۷۸/۸۳
شماره کتابشناسی ملی: ۵۷۹۲۶۲۱

سرشناسنامه: شاه آبادی- محمد علی
تکرار نام پدید آورنده: محمد علی شاه آبادی
مشخصات نشر: انتشارات استادزاده ۱۴۰۱
وضعیت فهرست نویسی: فیبا
موضوع: رشحیات البحار
رده بندی کنگره: BP۲۸۶/۸

با همکاری پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

مقدمة

- مقدمة ١٣
- الف) آثار منتشرشده ١٤
- ب) آثار منتشرشده (و در دست انتشار) ١٦
- درباره كتاب رشحات البحار ١٨
- درباره تصحيح كتاب ٢٨

القرآن و العترة

- المطلب الأول ٣٣
- المطلب الثاني: [اتحاد الذات مع الصفات] ٣٥
- المطلب الثالث: في ان علمه بما سواه بعين علمه بذاته ٣٦
- المطلب الرابع: القرآن العلمي ٣٧
- المطلب الخامس: في القرآن العيني ومصاديقه ٤٢
- المطلب السادس ٤٣
- المطلب السابع ٤٤
- المطلب الثامن: اتحاد القرآن العلمي مع العترة الطاهرة ٤٤
- المطلب التاسع: العترة ٤٥
- المطلب العاشر: بقاء العترة ٤٨
- المطلب الحادي عشر: في معرفتهم ٥٠
- المطلب الثاني عشر: الإنسان بين التقييد والإطلاق ٥١
- المطلب الثالث عشر: في الولاية التشريعية ٥٣

الايمن و الرجعة

- ٥٧ [الآية الأولى]
- ٥٧ [المطلب الأول: قول الله تعالى
- ٥٨ المطلب الثاني: قوله تعالى ﴿أَخْرَجْنَا لَهُمْ ذَابَّةً مِنَ الْأَرْضِ﴾
- ٥٨ المطلب الثالث: ﴿ذَابَّةً مِنَ الْأَرْضِ﴾
- ٥٩ المطلب الرابع: قوله تعالى: ﴿تَكَلِّمُهُمْ﴾
- ٥٩ المطلب الخامس: في قوله ﴿أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ﴾
- ٦٠ المطلب السادس: في سر وجوب البيعة معهم
- ٦٢ الآية الثانية في سورة النمل
- ٦٢ و في هذه الآيات مطالب
- ٦٢ [المطلب الأول: في قوله تعالى ﴿وَيَوْمَ نَخْشِرُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ فَوْجًا﴾
- ٦٢ المطلب الثاني: في قوله ﴿فَهُمْ يُورَعُونَ حَتَّى إِذَا جَاءُوا﴾
- ٦٢ المطلب الثالث: في قوله تعالى ﴿حَتَّى إِذَا جَاءُوا قَالَ أَ كَذَّبْتُمْ بِآيَاتِي وَلَمْ تُحِيطُوا
- ٦٤ بِهَا عِلْمًا﴾
- ٦٤ المطلب الرابع: في قوله تعالى ﴿أَمَّا إِذَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾
- ٦٤ الآية الثالثة قوله تعالى: ﴿أَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا اللَّيْلَ لَيْسَكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصَرًا إِنَّ فِي ذَلِكَ
- ٦٥ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾
- ٦٥ فههنا مقامان
- ٦٥ [المقام الأول: في لمة الرجعة
- ٦٥ اللَّمَّ الأول
- ٦٧ اللَّمَّ الثاني
- ٦٨ [اللمَّ الثالث
- ٦٩ المقام الثاني: في كيفية الرجعة

٦٩.....	[المقدمة] الأولى
٦٩.....	المقدمة الثانية
٧٠.....	المقدمة الثالثة
٧٠.....	المقدمة الرابعة
٧١.....	المقدمة الخامسة
٧١.....	المقدمة السادسة
٧٢.....	المقدمة السابعة
٧٢.....	المقدمة الثامنة
٧٢.....	المقدمة التاسعة
٧٣.....	المقدمة العاشرة

الإنسان و الفطرة

[الآية] الأولى في سورة الروم قال تعالى: ﴿فَأَقْمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾

٧٩.....	[المطلب] الأول: في قوله تعالى ﴿فَأَقْمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا﴾
٨٠.....	المطلب الثاني: في قوله تعالى ﴿فِطْرَتَ اللَّهِ﴾
٨٠.....	المطلب الثالث: في قوله تعالى: ﴿الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ﴾
٨٠.....	المطلب الرابع: في قوله تعالى ﴿ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ﴾
٨١.....	المطلب الخامس: في قوله تعالى ﴿وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾
٨١.....	المقام الأول: في معرفة الإنسان نفسه
٨١.....	أحدها: الرجوع إلى فطرته العالمة
٨٢.....	و أما ثانيا فبالفطرة العاشقة

و أما ثالثا فبالفطرة الكاشفة.....	٨٢
و أما خامسا فبفطرة طلب الحزينة	٨٢
المقام الثاني: في التوسل إليها للحنافة المذكورة في قوله تعالى: « حَنِيفًا ».....	٨٣
[المقدمة] الأولى.....	٨٣
المقدمة الثانية.....	٨٣
المقدمة الثالثة في بيان الأخبار الواردة في الرّحم و صلتها و قطعها.....	٨٤
الثالث من المقامات الإنسانية التي تعرضت لها آية الفطرة: معرفة لقيّة وجوب	
إقامة الوجه الى الدين.....	٨٦
المقام الرابع في معرفة وجهه	٨٨
المقام الخامس: في معرفة الإنسان دينه.....	٩٠
المقام السادس: في قوله تعالى ﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ﴾	٩١
[الفطريات الخمسة].....	٩٢
كشفيات فطرية.....	٩٤
إشراقات عشقيه	٩٩
[الإشراق الأول].....	٩٩
الإشراق الثاني.....	٩٩
الإشراق الثالث	١٠٠
الإشراق الرابع.....	١٠٠
الإشراق الخامس.....	١٠٠
الإشراق السادس والسابع.....	١٠١
إطفائات فطرية للنائرات الطبيعية.....	١٠٢
النائرة الأولى: [أن يقال إنَّ لله ماهية من الماهيات].....	١٠٢
النائرة الثانية: [إن لوجوده ماهية كسائر الممكنات].....	١٠٢

١٠٣.....	النائرة الثالثة: [توهم تجسسه تعالى]
١٠٥.....	تنبيهات
١٠٦.....	النائرة الرابعة: [توهم رؤيته]
١٠٧.....	النائرة الخامسة: [توهم جواز صدور الفعل منه تعالى بأئ وجه كان]
١٠٩.....	النائرة السادسة: [توهم أن أفعال العباد لا يتصف بالحسن و القبح]
١١٠.....	النائرة السابعة: توهم الجبر في أفعال العباد
١١٠.....	و أما تحقيق مسئلة الأمر بين الأمرين
١١٠.....	[المقدمة الأولى: [إن كل ما نراه فله وجهان]
١١١.....	[المقدمة الثانية: [لا يمكن تأصلها بحيث يكون منضماً إلى الآخر]
١١٢.....	[المقدمة الثالثة: [الآثار المرغوبة المطلوبة مترتبة على الوجودات]
١١٣.....	المقدمة الرابعة: [يشترط في باب التأثير من المناسبة و السخية]
١١٤.....	إشكالات
١١٤.....	أحدها: تخصيص نسبة الحسنات إليه دون السيئات
١١٦.....	الإشكال الثاني: في تفكيك الحق و العبد في المدح و الذم
١١٧.....	الإشكال الثالث: في الشبهات السبعة الإبلسية
١١٧.....	[الشبهة الأولى
١١٩.....	الشبهة الثانية
١١٩.....	الشبهة الثالثة
١٢١.....	الشبهة الرابعة
١٢٥.....	الشبهة الخامسة
١٣١.....	الشبهة السادسة
١٣٣.....	الشبهة السابعة
١٣٣.....	النائرة الثامنة: توهم صدور الشر منه تعالى مع أنه خير محض

الناترة التاسعة: توهم كون الغاية في فعل الحق اىصال النفع إلى الخلق.....	١٣٥
[الإشارات في الحديث: كنت كنزًا مخفيًا].....	١٣٦
الناترة العاشرة: توهم الشريك له في ذاته وإلهيته.....	١٤٠
المقام السابع: في إقامة وجه القلب الذي به يحب نفسه وكمال نفسه إلى الدين.....	١٤١
[مراتب حضور القلب].....	١٤٥
تحقيق توضيح في مراتب الإنسان.....	١٤٩
[البطن] الأول: [مرتبة الحسن].....	١٤٩
الثاني: مرتبة عقله الشائق إلى اللذات الباقية.....	١٤٩
البطن الثالث: مرتبة روحه.....	١٥٠
البطن الرابع: مرتبة سوره.....	١٥٢
البطن الخامس.....	١٥٣
البطن السادس.....	١٥٤
البطن السابع.....	١٥٥
[المطلب] الأول: أن لحقيقة الوجود بعد مرتبته الحقيقة فيه مراتب.....	١٥٦
المطلب الثاني.....	١٥٧
المطلب الثالث: نهاية هذه الحركة الانعطافية الصعودية الوصول إلى نقطة الفيض المقدس.....	١٥٨
المطلب الرابع.....	١٥٨
المطلب الخامس: في معنى قاب قوسين.....	١٥٨
المطلب السادس.....	١٥٩
الفطرة الافتقارية: الآية الثانية في سورة الفاطر: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ﴾.....	١٦٠

في الدوات الإمكانية: الآية الثالثة في سورة إبراهيم عليه السلام ١٦٣

الأول في قوله تعالى: «قَالَ رُسُلُهُمْ أَفِي اللَّهِ شَكٌّ» ١٦٣

المطلب الثاني: في قوله تعالى «فَاطِيرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» ١٦٣

المطلب الثالث: في قوله تعالى «يَذْغُوكُمْ» ١٦٤

المطلب الرابع: في قوله «لِيَعْفَرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ» ١٦٤

المطلب الخامس: في قوله تعالى «وَيُؤَخِّرَكُمْ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى» ١٦٥

في الفطرة الانقيادية، الآية الرابعة في سورة الحج ١٦٨

و فيها مطالب: الأول: في قوله «الم تر» ١٦٨

الثاني: الثاني في قوله تعالى ان الله يسجد له السجدة نهاية الخضوع «أَلَمْ تَرَ أَنَّ

اللَّهُ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَ

الدَّوَابُّ» ١٦٩

أما الأول فهو تذلل ما سوى الله وجوداً و كمالاتاً ١٦٩

و أما القسم الثاني و هو المتمكن من إدراك التذلل و هو الإنسان ١٦٩

الثالث في قوله تعالى «كَثِيرٌ حَقٌّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ» ١٧٠

الرابع: في الخضوع الفطري الخاص بالإنسان ١٧٠

الاية الخامسة في الفطرة الرجائية قال الله تعالى في طه: ١٧٢

«وَعَنَتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا» ١٧٢

[المطلب] الأول: في قوله تعالى «وَعَنَتِ الْوُجُوهُ» ١٧٢

المطلب الثاني: في قوله تعالى «لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ» ١٧٢

المطلب الثالث: في قوله تعالى «وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا» ١٧٣

المطلب الرابع: في قوله تعالى «وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ» ١٧٤

الآية السادسة في الفطرة الخوفية، قوله تعالى: «إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ

بِخَلْقٍ جَدِيدٍ» ١٧٥

.....	الاية السابعة: فطرة بغض النقص في سورة الانعام: ﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ أَرِزْ أَتَتَّخِذُ
١٧٧.....	أَصْنَامًا آلِهَةً إِنِّي أَرَاكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ﴾
١٧٧.....	الأول: إن أزر لم يكن أباً لإبراهيم عليه السلام .
١٧٧.....	الثاني: إن طريق الهداية لأهل الضلال إنما يكون برفع الضلالة أولاً .
١٧٨.....	الثالث: أن رؤية إبراهيم عليه السلام ضلالتهم
١٨٠.....	تنبيهات
١٨٠.....	الأول
١٨٠.....	التنبيه الثاني في رفع بعض الإشكالات الظاهرة من الآية
١٨١.....	التنبيه الثالث: في تحقيق حال إبراهيم عليه السلام وكيفية الاخبار الاعتقادي ...
.....	الآية التاسعة قوله تعالى: ﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَتَاهُ لَا أَتَّبِعُكَ حَتَّىٰ أَتْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ
١٨٢.....	حَقْبًا﴾
١٨٣.....	الأول: وجه السلوك
١٨٣.....	الامر الثاني: كيفية السلوك
١٨٦.....	الاية العاشرة بقوله تعالى: ﴿فِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ﴾
١٨٦.....	الأول: قوله ﴿فِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ﴾ في بيان عشق الحرية
١٨٧.....	البيان الثاني: ان قوله تعالى ﴿وتلذ الأعين﴾ في بيان عشق الراحة

فهرست منابع

.....	فهرست منابع
١٩١.....	

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مقدمه

حضرت آیت الله العظمی میرزا محمد علی شاه آبادی (قدس سره) در سال ۱۲۹۲ ه. ق (۱۲۵۳ ش) در اصفهان در بیت عالم مجاهد و فقیه ربانی آیت الله العظمی میرزا محمد جواد اصفهانی حسین آبادی (ره)^۱، دیده به جهان گشود. ایشان از محضر پدر بزرگوار خود و سایر اساتید و علمای اصفهان و تهران کسب فیض کرد و در حدود سن ۱۸ سالگی اجازه^۲ اجتهاد گرفت. سپس به مدت هفت سال به نجف رفته و تحصیلات خود را تکمیل نمود.^۳ در بازگشت به ایران، ابتدا هفده سال در تهران، سپس هفت سال در قم و مجدداً پانزده سال پایانی عمر خود را در تهران اقامت گزید.

سرانجام این فقیه پارسا و عارف بزرگ و مجاهد فی سبیل الله در روز پنجشنبه سوم صفر سال ۱۳۶۹ ه. ق (مطابق با سوم آذر ۱۳۲۸ ه. ش)، پس از ۷۷ سال حیات با برکت به لقای پروردگار خویش شتافت و در شهری در مرقده مطهر حضرت عبدالعظیم علیه السلام در کنار مقبره شیخ ابوالفتح رازی، مفسر کبیر قرآن، چهره در نقاب خاک کشید. تغمده الله برحمته.

۱. متوفای ۱۳۱۲ ه. ق و از شاگردان میرزا صاحب جواهر (ره).

۲. پیش از رفتن به نجف به مدت دو سال در اصفهان مشغول به تحصیل بوده و پس از نجف نیز یک سال در سامرا از محضر میرزای شیرازی (میرزای دوم) استفاده کردند.

ایشان در طول حیات خود، همواره در پی آن بود تا تکالیف الهی خود را در ابعاد گوناگون، از تهذیب نفس و سلوک عرفانی و همچنین وظایف علمی تحقیق، تدریس و تربیت شاگردان تا وظایف اجتماعی و سیاسی ایفا نماید.^۱ از ثمرات تدریس و تحقیق در معارف نقلی و عقلی، نوشته‌های متنوعی است که از ایشان بر جای مانده است. پیش از این، پنج اثر از ایشان منتشر شده بود که مهمترین آنها دو کتاب *رشحات البحار* و *شذرات المعارف* بوده است. آثار دیگر ایشان در مسیر تصحیح و انتشار قرار دارد که در ذیل معرفی می‌گردد. گفتنی است آثار خطی دیگری نیز وجود داشته که یا از بین رفته و یا هنوز یافت نشده است.

الف) آثار منتشرشده

۱. *رشحات البحار* (کتاب حاضر): این اثر به زبان عربی و در سال ۱۳۵۹ ه. ق تألیف شده و نظریات اصلی فلسفی و عرفانی ایشان مبتنی بر «فطرت» در آن تبیین شده است. کتاب سه بخش دارد که با عناوین «القرآن والعتره»، «الإيمان والرجعة» و «الإنسان و الفطرة» مشخص شده‌اند. این کتاب در زمان حیات مؤلف منتشر شده و بار دیگر با ترجمه و توضیحات مرحوم آیت الله شیخ محمد شاه‌آبادی (ره) در سال ۱۳۸۰ ه. ق چاپ و در سال ۱۳۶۰ ه. ش تجدید چاپ شده است. همچنین شرح دیگری از کتاب توسط آیت الله شیخ نورالله شاه‌آبادی نگاشته شده و نیز آقای زاهد ویسی بار دیگر آن را تصحیح و ترجمه کرده است. دو کتاب اخیر را پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی در سال ۱۳۸۶ ه. ش منتشر کرده است. به علاوه، مؤسسه انتشارات فراهانی این کتاب را همراه با اعراب کامل متن عربی و ترجمه دیگری توسط گروه پژوهش و علوم قرآنی در سال ۱۳۸۸ ه. ش به چاپ رسانیده است.

۲. *شذرات المعارف*: این کتاب با هدف معرفی مرضی که مملکت اسلام به آن مبتلا شده

۱. جهت مطالعه از شرح زندگانی ارزشمند ایشان به کتاب *عارف کامل* و همچنین مقدمه *رشحات البحار* (چاپ پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی) و مقدمه کتاب *شذرات المعارف* مراجعه شود.

و علل و راه‌های درمان آن نگاشته شده است. این کتاب در پنج شذره و هر شذره در بندهایی با عنوان «معرفة» تدوین شده است. در چاپ پیشین بنیاد علوم و معارف اسلامی (۱۳۸۰ ه.ش)، رساله مستقل اما مرتبطی از ایشان با نام «المعارف» به عنوان شذره ششم ضمیمه شده و همچنین رساله «شرکت مخمس» به عنوان طرح عملی ایشان در انتهای کتاب اضافه شده است.

این کتاب در زمان حیات مؤلف منتشر شده است.^۱ در چاپ پنجم آن توسط بنیاد علوم و معارف اسلامی (۱۳۸۰ ه.ش)، که نسخه کامل و تصحیح شده است، «معرفة» ها پشت سر هم شماره‌گذاری شده و با احتساب مطالب شذره ششم و شرکت مخمس ۲۲۸ معرفه را دربرمی‌گیرد. آیت الله شیخ نورالله شاه‌آبادی این کتاب را ترجمه و شرح نموده که در سال ۱۳۸۶ ه.ش از سوی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی^۲ منتشر شده است.

ایشان در شذره اول این مطلب را مطرح می‌کنند که ابتلای مملکت اسلام به «امراض مزمنه و مهلکه، از انتشار عقاید باطله و اخلاق رذیله و افعال قبیحه» به جایی رسیده که «نمی‌توان جامعه را نسبت انسانیت داد» چه رسد به اسلامیت. سپس در شذره دوم سیاسی بودن اسلام مطرح شده و سیاست اسلام را بر دو رکن سیاست عده و سیاست عده استوار می‌دانند. شذره سوم با روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آغاز میشود که سی حق مومنین را بر یکدیگر مطرح می‌کند. در شذره چهارم به ادامه شرح حدیث در چهار درجه (شکر نعمت صدیق، حفظ خلت اخوان، حفظ ناموس و عیادت بیمار) پرداخته شده است. در شذره پنجم به تناسب بحث از عیادت بیمار و حال احتضار، ایشان معارفی را درباره مرگ وبرزخ بیان کرده‌اند. مطالب شذره ششم با موضوع فطرت انسان و ویژگی‌های آن است که تفصیل بیشتر آن را می‌توان در بخش سوم کتاب رشحات البحار (الانسان و الفطرة) مشاهده کرد.

۱. این کتاب اولین بار در سال ۱۳۶۱ ه.ق (۱۳۲۱ ه.ش) و بار دوم در سال ۱۳۶۵ ه.ق (۱۳۲۵ ه.ش) در زمان حیات مؤلف (ره) منتشر شده است. چاپ سوم کتاب در سال ۱۳۷۷ ه.ق (۱۳۳۷ ه.ش) پس از فوت مؤلف انجام شده است. چاپ چهارم آن را نیز دهفت زنان مسلمان در بهمن ۱۳۶۰ ه.ش در ۷۴ صفحه رقی منتشر کرده است.

۲. چاپ اخیر کتاب بر مبنای نسخه تصحیح شده بنیاد علوم و معارف نیست و تنها پنج شذره اصلی کتاب را دربردارد و شذره ششم و شرکت مخمس در آن وجود ندارد. همچنین از نسخه‌ای استفاده شده که تعدادی از معرفه‌های شذره‌های اول تا سوم را نیز ندارد.

۳. مفتاح السعادة في احكام العباد: اين كتاب رساله عمليه فارسى ايشان است و در سال ۱۳۵۸ هـ ق منتشر شده است.

۴. حاشيه بر نجاه العباد: حواشى ايشان بر كتاب نجاه العباد مرحوم صاحب جواهر (ره) در سال ۱۳۶۶ هـ ق در ۱۵ صفحه توسط انتشارات بوذرجمهرى تهران منتشر شده است.

۵. سه رساله اصولى و فقهى: دو رساله «في عدم انسداد باب العلم» و «الرجعة في الطلاق الرجعى» که در چاپ اخير آن همراه با رساله «في الرضاع» - که به احتمال قوى نگاشته برادر ايشان مرحوم آيت الله احمد بيدآبادى (ره) است - با تحقيق على صدرابى خوى در سال ۱۳۸۶ هـ ش از سوى پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامى چاپ شده است.

(ب) آثار منتشر نشده (و در دست انتشار)

۱. الأذان والإقامة: اين رساله خطى در ۳۲ صفحه به شرح فقراتى از اذان و اقامه پرداخته و اکثر حجم آن به تبیین فقره «الله اکبر» اختصاص دارد.

۲. العقل والجهالة: اين نوشته در ۵۱ صفحه به تبیین معنای عقل و چگونگی اتصاف انسان به آن و تبیین اقسام انسان ها از حيث سعادت و شقاوت و مباحث مرتبط ديگر نگاشته شده است. بن مایه تحليل هاى ايشان نظريه فطرتى است که در کتاب رشحات البحار به آن پرداخته شده است.

۳. الكشف والرسالة: در گزارش هاى پيشين از آثار آيت الله شاه آبادى (ره) ^۱ به رساله اى «در باب نبوت عامه و خاصه» اشاره شده بود. الكشف والرسالة در حجم ۱۴۱ صفحه به تفسير آيات منتخب پيرامون نبوت پرداخته و به احتمال زياد همان نوشته اى است که پيش از اين با عنوان نبوت عامه و خاصه ياد مى شده است.

۴. منازل السالكين: اين كتاب شرحى بر منازل السائرین خواجه عبد الله انصارى است. ايشان هر منزل از يكصد منزل سلوك خواجه را در ده بيت شرح کرده اند. متأسفانه

۱. ر.ک: استاندارد، ۷۳: شذرات المعارف (چاپ اول بنياد علوم و معارف اسلامى)، ص ۱۱۵

اصل کتاب در زمان حیات مؤلف مفقود شده و آنچه اخیراً یافت شده شرح شش منزل (شصت بیت) از آن در ۳۵۲ صفحه است.^۱ مؤلف در *شذرات المعارف* از این کتاب نام برده‌اند (معرفه ۱۱۵) و معلوم می‌شود تألیف آن بر کتاب *شذرات* مقدم بوده است. همچنین در کتاب *رشحات البحار* در ضمن بیان مرتبه دوم از مراتب حضور قلب، بیان می‌کنند که تفصیل شناخت ثناء، اجزا و انواع آن را در «منزل تفکر» بیان کردم.^۲ به این ترتیب نگارش این کتاب بر *رشحات* نیز مقدم بوده است.

۵. صدف فیه درر: این کتاب شرحی است بر *کفایة الاصول* آخوند خراسانی در دو دفتر که خود ایشان تألیف کرده و نگاشته‌اند. سبک نگارش آن به صورت «صدف فیه درر و هو قوله دام ظلّه العالی اقول ...» است. این کتاب قطعاً تألیف آیت الله شاه‌آبادی (ره) است و با گزارش‌های فرزندان ایشان از آثارشان نیز همخوانی دارد.

۶. حاشیه بر مصباح الانس: حاوی حدود ۵۰ حاشیه مختصر بر این کتاب عرفانی است.

۷. حاشیه بر ریاض المسائل: حاوی قریب به ۱۰ حاشیه به این کتاب فقهی است.

گفتنی است نوشته‌های فوق در پیگیری و جستجوی اخیر حجت الاسلام سید حسین کشفی و با هدایت و همراهی مرحوم آیت الله حاج شیخ نصرالله شاه‌آبادی (ره) در سال ۱۳۹۵ ه.ش یافت شد. از این میان سه رساله *الأذان والإقامة: العقل والجهالة*؛ *الكشف والرسالة* در اولویت تصحیح و انتشار قرار گرفت. سایر کتب نیز در مراحل مختلف تصحیح قرار دارند و به تدریج با کسب نظر آیت الله شیخ نورالله شاه‌آبادی (مدظلّه)، فرزند عالم مؤلف بزرگوار، منتشر خواهند شد.

۸. *رسالاتی در نحو و علم بلاغت (معانی و بیان و بدیع)*: در خاطرات فرزندان آیت الله شاه‌آبادی (ره) آمده است که ایشان کتابی در موضوع صرف در نود درس، ظاهراً به قصد کتابی آموزشی برای مدرسه‌ای در تهران - که خود ایشان تأسیس کرده بودند و

۱. بیش از این احتمال داده می‌شد که ساواک این کتاب را به سرقت برده باشد. اما با تحقیقات جدید روشن شده که ایشان کتاب را جهت استنساخ به یکی از شاگردان خود داده و با فوت شاگرد، کتاب نیز مفقود می‌شود. لذا احتمالاً نسخه کنونی بازتویسی مؤلف از نسخه اول کتاب است.

۲. *رشحات البحار* (کتاب حاضر)، ص ۱۵۳.

بعدها تبدیل به درمانگاه شد- نگاشته بودند و فرزندان نیز آن را درس می گرفتند. این کتاب در زمان ایشان با چاپ سنگی منتشر شده، هرچند علی رغم جست و جوی فراوان هنوز نسخه چاپی آن به دست نیامده است. آنچه موجود است جزواتی است با نام دروس صرفیه که احتمال می رود استنساخ بخشی از کتاب باشد. همچنین دست نوشته هایی به صورت درس درس در مباحث نحوی و معانی و بیان نیز موجود است و شاید مجموع این موارد همگی اجزای یک کتاب واحد را تشکیل بدهد.

۹. نوشته های پراکنده فقهی: نوشته های مختصر و پراکنده ای نیز در مباحث فقهی از ایشان موجود است، از جمله رساله ای کوتاه در حرمت ربا و آثار آن و بخش هایی از کتاب الحدود و التعزیرات.

۱۰. رساله ای در جفر: بیشتر این جزوات در اوراق جداگانه و پراکنده موجود است و مشخص نیست همه آن ها تألیف آیت الله شاه آبادی (ره) باشد و احتمال می رود حداقل برخی از آن ها استنساخ ایشان باشد. ترتیب بندی و تصحیح این اوراق نیازمند جست و جو برای تکمیل جزوات و همچنین تخصص در علوم جفر و مانند آن دارد. در حال حاضر از ایشان دو جزوه در علم جفر، یکی در ۲۵ صفحه ۸۴ و جزوه دیگر در ۱۲ صفحه، وجود دارد.

درباره کتاب رشحات البحار

تألیف این کتاب مقدم بر کتاب شذرات بوده چرا که در متن شذرات (معرفه ۱۵۷) به آن اشاره شده است. کتاب از سه بخش تشکیل شده است: ایشان بخش «القرآن والعتره» را در ضمن سیزده مطلب ارائه نموده است. سه مطلب اول به علم خدا به ذات خود، اتحاد ذات با صفات و علم خداوند به ماسوا اختصاص داده شده است. در مطلب دوم به خطبه اول نهج البلاغه استناد شده و در مواضع دیگر نیز از تعبیر ابتدایی این خطبه بهره برده شده است. در مطلب چهارم تا هفتم به حقیقت قرآن و نزول آن اشاره شده است. بر اساس مباحث مربوط به علم الهی، قرآن نازل علم خدا دانسته شده و به همین مناسبت

به تفسیر شب قدر پرداخته شده است. ایشان در تفسیر این شب بنا به ادله عقلی این شب را حقیقت مستتر در احدیت دانسته‌اند. تحقق سلوک و ارتقای نفس نبی به مقام لقا و فنا ناگزیر باید با زمانی منطبق شود و به همین خاطر شارع این زمان را گرامی داشته است. در مطلب ششم حکمت نزول قرآن را افاضه علم خداوند به انسان و تعلیم و تعقل او دانسته‌اند. لذا پس از نزول قرآن، خداوند متعال حفظ آن را نیز بر عهده خود نهاده است: «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ».

در مطالب هشتم تا یازدهم، اتحاد قرآن و عترت بیان شده است. این اتحاد ابتداء یک اتحاد علمی است و به حدیث متواتر ثقلین استناد شده است. سپس معنای لغوی و اصطلاحی «عترت» بررسی گردیده و انطباق آن بر خمسه آل عبا روشن شده است. در مطلب دهم این موضوع مطرح شده که پس از ظهور و بعد از شهادت امام زمان علیه السلام جهان باقی است و لذا باید انسان کامل نیز باقی باشد. به این منظور به استدلال‌هایی طرح شده است. یکی از این ادله، برهان فطرت است که مبتنی برآن، فطرت عاشق کمال و خاضع در برابر موجود کامل حکم می‌کند که فرد کاشف تام نسبت به این مراتب کمالی باید باقی باشد. در واقع با بیان لزوم بقای قرآن تا قیامت، لزوم بقای اهل بیت با ایشان توضیح داده می‌شود.

در ضمن مطالب یازدهم تا سیزدهم معرفت به حقیقت عترت که معرفت به انسان کامل است ذکر شده و با استناد به آیه امانت، مصداق آن را ولایت دانسته‌اند. ولایت نیز در دو قسم تکوینی و تشریعی مطرح گردیده است.

هر چند مباحث مستقل توحیدی و معرفت انسان کامل در بخش اول ذکر شده اما به نظر می‌رسد در این بخش، زمینه علمی برای مباحث رجعت - که در بخش دوم مطرح شده - فراهم شده است.

بحث رجعت اهل بیت علیهم السلام پس از شهادت امام زمان علیه السلام از معتقدات شیعه بوده

است. تا جایی که برخی علما همانند شیخ مفید^۱، سید مرتضی^۲ و علامه مجلسی^۳ ادعای اجماع بر آن نموده‌اند. شیخ حر عاملی بیان می‌کند که هیچ یک از علمای شیعه با این موضوع مخالفت نکردند و رجعت یکی از نشانه‌های تمایز شیعه با اهل سنت بوده است.^۴ همچنین برخی اصحاب ائمه علیهم‌السلام در این باره کتاب نگاشته‌اند^۵ و علمای شیعه نیز در طول تاریخ کتب زیادی را در این باره تألیف کرده‌اند.^۶

یکی از مهم‌ترین دلایل تأکید زیاد و نگارش پرشمار آثار در این باره، انکار اهل سنت بوده است. از دیرباز علمای اهل تسنن این اعتقاد را رد کرده‌اند تا جایی گفته شده هیچ یک از اهل سنت آن را تأیید نکردند.^۷ همچنین اعتقاد به رجعت را یکی از نشانه‌های عدم اعتماد به راوی برشمردند. به عنوان مثال روات اهل سنت چندین هزار حدیث از جابر بن یزید جعفی را -که از اصحاب خاص امام باقر و امام صادق علیهما السلام بود- به دلیل آن که به رجعت اعتقاد داشت کنار گذاشتند.^۸

این موضوع در دوره معاصر با انتشار کتاب «اسلام و رجعت»، حاوی افکار شریعت سنگلجی و به گردآوری یکی از شاگردانش^۹، دوباره محل سوال و مناقشه قرار گرفت.^{۱۰}

۱. أوائل المقالات في المذاهب والمختارات؛ ص ۳۶

۲. رسائل الشريف المرتضى؛ ج ۱، ص ۱۲۵

۳. بحار الأنوار، ج ۵۲، ص ۱۲۲

۴. الإيضاح من الهمجة بالبرهان على الرجعة؛ ص ۹۶

۵. به عنوان مثال کتاب اثبات الرجعة از فضل بن شاذان نیناوری (رجال النجاشي/ باب الفاء ۳۰۶)؛ کتاب الرجعة از حسن بن علی بن ابی حمزه (رجال النجاشي/ باب الألف منه/ باب الحسن والحسين) ۲۶

۶. محمدرضا زادهوش، کتابشناسی موضوعی رجعت، وی ۱۲۷ اثر پیرامون رجعت را تا پیش از انقلاب اسلامی برمی‌شمارد.

۷. الإيضاح من الهمجة بالبرهان على الرجعة؛ ص ۱۰۳

۸. شیخ خبیر یقول، لیث جابر بن یزید الجعفی فلم أكتب عنه، کان یؤمن بالرجعة (صحیح مسلم، ج ۱، ص ۲۰؛ الضملاء الکبیر، ج ۱، ص ۱۹۲). در کتب رجال اهل سنت تعابیر مشابه برای دیگر شیعیان قائل به رجعت آمده است (درباره اصبع بن نباته در الضملاء الکبیر، ج ۱، ص ۱۲۹ و درباره ابوحمزه ثمالی، همان، ج ۱، ص ۱۷۲). برای موارد بیشتر رجوع کنید به طاهری و رسی، رجعت یا حیات دوباره از دیدگاه عقل قرآن و روایات، ص ۶۵-۶۹

۹. فرید نیکانی

۱۰. انتشار کتاب «اسلام و رجعت» شریعت سنگلجی (۱۳۷۹-۱۳۲۲ ش) در رد اعتقاد به رجعت، موجب انتشار کتب و مقالات زیادی در رد آن گردید. از جمله این ردیه‌ها می‌توان به ایضاح الامة من الضمجة في إثبات الرجعة نوشته آیت الله سید محمد مهدی اصفهانی کاظمینی در ۱۳۵۳ ق؛ لسان الصدق اثر محمدرضا قرزند آخوند چال حصاری در سال ۱۳۵۳ ق؛ تنبیه الامة في اثبات الرجعة از محمدرضا طیبی نجفی در سال ۱۳۵۲ ق؛ سلاسل الجدید نوشته میرزا عبدالرزاق محدث همدانی به نظم در سال ۱۳۱۸ ش؛ مقاله التجمعة في الرجعة اثر سید علی نقی نقوی کهنوی در سال ۱۳۵۳ ق؛ رهبر گمشدگان اثر فیض الاسلام سید علی نقی اصفهانی در سال ۱۳۵۳ و ۱۳۵۹ ق؛ دلائل الرجعة (یا ایمان رجعت) نوشته غلامعلی عقیقی

توجه به عاشق بودن انسان به خود و کمالات خود؛ توجه به کاشفه بودن خود؛ توجه به محبت انسان به راحتی (و اینکه این راحتی کامل در عالم ماده نیست)؛ طریق توجه به طلب آزادی و حریت. سپس ایشان پنج فطرت اولیه را برمی شمارند: احترام حاضر، احترام منعم، احترام مقتدر، احترام کامل، احترام محبوب.

مراجعه به فطرت، هر انسانی را به این نتیجه می رساند که فطرت او عاشق کمال مطلق است و با کمالات مقید راضی نمی شود. وقتی عشق به کامل بی نهایت وجود دارد بنا به برهان تضایف، معشوقی نیز با این وصف در عالم وجود خواهد داشت. به این ترتیب با برهان فطرت وجود خداوند متعال را با صفات کمالی گوناگون اثبات می کنند. ایشان معرفت نفس و مطالعه کتاب ذات و تکوین خود را منتهی به معرفت خداوند می داند.

در ضمن مقام دوم دو وجه الهی و طبیعی انسان مورد بحث قرار گرفته و به مناسبت به اخبار پیرامون رجم و وجوب اتصال به آن پرداخته شده است. سپس توضیح داده شده منظور از «رحم»، حقیقتی آویخته به عرش است و طبیعت آن، شعبه ای از ظهور ظلی آن است.

در تبیین اقامه وجه به دین، سه شعبه کمال دینی یعنی معرفت، عدالت ورزی و عبودیت ذکر شده است. به گونه ای که این سه کمال هر سه در سامان دادن زندگی دنیوی به سمت کمال مدخلیت دارند. بالاتر اینکه این سه در سایر عوالم نیز موثر هستند. هر چند که ظهور عدالت کامل در برزخ قوی تر است و ظهور عبودیت و صفات حسنه در ملکوت قوی تر و ظهور معرفت در عالم جبروت قوی تر است.

در مقام چهارم، وجه انسان به وجوه هفت گانه حس، عقل، قلب، روح، سر، خفی و اخفی تفسیر شده که همان هفت شهر عشق است:

هفت شهر عشق را عطار گشت
ما هنوز اندر خم یک کوچه ایم

ایشان در مقام پنجم، شناخت دین را به معنای التزام به معرفت حقایق، مبدأ و معاد و التزام به عدالت دانسته است.

در مقام ششم بیان شده که اقامه وجه در هر مرتبه از مراتب انسانی با رجوع به کتاب فطرت و فطریات پنج‌گانه میسر خواهد بود.

سپس ایشان به ده مورد از کشفیات فطری انسان اشاره کرده است: بر پایه حدیث «من عرف نفسه فقد عرف ربه»، ایشان شناخت فطری را مبنا قرار داده است. التزام به عدالت، پیگیری علم و دنبال عالم رفتن از دیگر موارد مطرح شده در این قسمت است. سپس هفت «اشراق عشقیه» طرح گردیده است. علم نامتناهی، قدرت تام، حیات صرف، ابتهاج، اظهار معانی نهفته، درک کلام و شهود مقام برخی از معشوق‌های فطری انسان هستند.

در ادامه ایشان هفت إشکال مرتبط با توحید و رویت پروردگار و حسن و قبح را طرح کرده و پاسخ داده‌اند. توهّم ماهیت داشتن خداوند، توهّم جسمیت برای خدا و رویت مادی او، توهّم جبری بودن افعال انسان از این جمله‌اند. به همین مناسبت در ضمن پاسخ به جبری بودن افعال انسان، وارد مسأله «امر بین الامرین» شده و آن را به بیان فلسفی تبیین کرده‌اند. در نهایت نیز برای چگونگی استناد افعال انسان‌ها به خداوند از تمثیل نور منعکس در آینه و استناد آن به نور خورشید بهره برده‌اند.

این بحث با طرح و پاسخ به إشکالات مرتبط با آن ادامه یافته است. ایشان در پاسخ به دو إشکال اول درباره عدم استناد سیئات به خداوند و چگونگی قبح افعال، زشتی عمل را ناشی از نقص و ماهیت آن دانسته است. در نظام احسن، آن فعل نیکو است اما از لحاظ استناد به فاعل خاص و محدود، متصف به نقص می‌شود. به این ترتیب یک فعل، مانند مشیت الهی مبنی بر شهادت حضرت اباعبدالله علیه السلام ممدوح است اما استناد آن به قاتلین آن حضرت برای آنها مذموم و موجب عقاب خواهد بود.

در ضمن بیان إشکال سوم، ایشان به شبهات معروف هفت‌گانه ابلیس پرداخته‌اند. در کتاب الکشف و الرساله نیز - که پس از این کتاب نگاشته شده - به طور مختصر به

این شبهات اشاره شده است. در آنجا مؤلف بیان کرده است که پاسخ فخررازی^۱ به این شبهات، کلمه حقی است که از آن اثبات فاعل مختار و نفی تخصیص در افعال اراده شده است.^۲

سپس شبهات قبل از بحث جبر و اختیار پیگیری شده و توهم صدور شر از خداوند، توهم اینکه غایت فعل خدا غیر او باشد و توهم شریک برای خدا پاسخ داده شده است. ایشان در ضمن پاسخ به شبهه نهم، به تبیین حدیث «كنت كثرًا مخفياً» پرداخته اند. در کتاب *شذرات المعارف* نیز به مناسبت بحث «شکر حق نسبت خودش» شرحی از همین حدیث ارائه شده است (معرفه‌های ۹۲-۱۰۴).

همچنین در پاسخ به شبهه دهم به آیه «لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا»^۳ استناد کردند و مفاد آن را متفاوت از تفسیر مشهور (برهان تمانع) دانستند. این تفسیر را ایشان در کتاب *الأذان والإقامة* نیز آورده‌اند.^۴

پس از اتمام شبهات، هفتمین مقام از مقامات مرتبط با تفسیر آیه فطرت را پی گرفته شده است. در این مقام اقامه وجه قلب به دین بررسی گردیده است. منظور از اقامه در اینجا، عبودیت و بازگرداندن کثرت‌ها به وحدت است. در اینجا به مناسبت به تشریع اذان و اقامه پرداخته‌اند. این بحث با تفصیل بیشتر در کتاب کم حجم *الأذان والإقامة* بیان شده است. سپس مراتب حضور قلب انسان در ده مرتبه تبیین شده است که عبارتند از: حضور قلب اجمالی در عبادت، حضور قلب تفصیلی در ثنای پروردگار، حضور قلب به اینکه ثنا در محضر ثناشونده است، حضور قلب عابد به حضور معبود، حضور قلب به اینکه عبادت حق به واسطه خود حق صورت می‌گیرد، حضور قلب به مقام «استعانت»، هدایت عبد به صراط ذات معبود، «استقامت»، عشق به خدا که ملازم فنای در ذات است، بقای

۱. لو اجتمع الأولون و الآخرون من الخلق لم يحدوا من هذه الشبهات من هذه الإشكالات إلا الجواب الإلهي (التفسير الكبير) مفتاح الغيب: للفخررازی (ج ۲، ص ۲۵۶)

۲. الكشف والبرهان، ص ۹۵

۳. انبیاء، ۲۲

۴. الأذان والإقامة، ص ۶۹

بعد از فناء. همین بحث را ایشان در کتاب *الکشف والرسالة* در ضمن تفسیر سوره مبارکه مزمل^۱ آورده اند.

پس از آن مراتب هفت گانه انسان توضیح داده شده است. در بیان آخرین مرتبه، یعنی تجلی ذاتی خداوند - که به سالکان از امت پیامبر خاتم (ﷺ) اختصاص دارد - ایشان به آیه «ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى، فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى»^۲ اشاره کرده و به همین مناسبت هفت مطلب را در تفسیر آن آورده اند.

در بخش پایانی، ایشان بر پایه فطرت، براهینی را بر اثبات واجب الوجود مطرح مینمایند: بر پایه آیه ۱۵ سوره مبارکه فاطر^۳، برهان فطرت افتقار؛ بر اساس آیه دهم سوره مبارکه ابراهیم^۴، برهان فطرت امکان؛ با نظر به آیه ۱۸ سوره مبارکه حج^۵، برهان فطرت انقیاد؛ بر طبق آیه ۱۱۱ و ۱۱۲ سوره مبارکه طه^۶، برهان فطرت رجاء؛ با توجه به آیه ۱۹ سوره مبارکه ابراهیم^۷ و آیه ۱۶ سوره مبارکه فاطر^۸، برهان فطرت خوف و بر اساس آیه ۷۴ سوره مبارکه انعام^۹، برهان فطرت بغض نقص مطرح شده است. ایشان در ضمن همین آیه به تفسیر داستان حضرت ابراهیم و تبیین محاجه ایشان با قوم خود پرداختند. تبیین ایشان از احتجاج حضرت ابراهیم^{۱۰} مبتنی بر فطرت بغض نقص و حب کمال است که با برخی تفاسیر تفاوت مهمی دارد. البته ایشان احتمال استدلال بر پایه فطرت رجاء و خوف را نیز مطرح کرده است.

ایشان آیه ۶۰ سوره کهف^{۱۱} را مبتنی بر فطرت عشق به کمال تفسیر کرده است. به

۱. *الکشف والرسالة*، ص ۱۴۶-۱۴۸

۲. نجم، ۸-۹

۳. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا اللَّهَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ أَنْفُسَكُمْ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُنْفِخُ فِي نَفثَةٍ مِنْ ذُئُوبِكُمْ إِلَى أَهْلِ مَدْيَنَ»

۴. «قَالَ تَزَلُمُونَ اللَّهَ بِسَبْحِهِ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّيْءُ وَالْقُرْآنُ وَالْجِبَالُ وَكُنْتُمْ مِنَ الْغَاثِ وَكُنْتُمْ عَلَى الْغُلَابِ»

۵. «وَعَسَى الْوَعْدُ بِالْحَقِّ الْعَلِيمِ وَفَدَحَاتٍ مِنْ حَقِّ عِلْمِهِ وَمَنْ يَفْعَلْ بَيْنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَحَافُ عِلْمًا وَلَا خَشْيًا»

۶. «الَّذِي تَرَى اللَّهَ خَلْقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْحَقِّ إِنَّ يَتَقَاتِلَ فِيهِ مَنْ يَكْفِي عَدِيدًا»

۷. «إِنْ يَتَقَاتِلَ فِيهِ مَنْ يَكْفِي عَدِيدًا»

۸. «وَالَّذِي قَالَ لِارْحِمْنِي لَأَرْخَبَنَّ أَنْ تُنْجِيَنِي أَنْصَلْتُ اللَّهَ إِلَى أَرْكَاتٍ وَتَوَكَّلْتُ عَلَى صَلَاحِ نَفْسِي»

۹. «وَالَّذِي قَالَ مُوسَى لِقَارُونِ لَا تَخْلُصْ عَلَيَّ أَمْوَالَكَ مِنَ الْفَتَنِ السَّخِرِينَ أَوْ لَهْجِي مَقْتًا»